શ્રીમદ્-રત્નાકરસૂરિ-વિરચિત-

श्री रत्नाकर पच्चीशी.

(પદ્યાત્મક રહસ્ય તથા ભાષાંતર સાથે.)

પ્રગટકર્ત્તા,

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ.

મહેસાણા.

પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ

શ્રીમદ્-રત્નાકરસૂરિ-વિરચિત-

श्री-रत्नाकर-पच्चीशी.

(પદ્યાત્મક રહસ્ય તથા ભાષાંતર સાથે.)

રહસ્યકર્ત્તા.

માસ્તર શામજી હેમચંદ દેશાઇ, બોટાદ.

છપાવી પ્રગટકર્ત્તા,

સદ્દગત શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત-

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા.

આવૃત્તિ ૨ જી. પ્રતિ ૩૦૦૦.

ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં મૂળચંદભાઇ ત્રિકમલાલે

છાપ્યું, ઠે. પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

સંવત્ ૧૯૮૪. વીર સં. ૨૪૫૪. સને ૧૯૨૮.

મૂલ્ય. ૦-૦-૯.

નિવેદન.

શ્રીમદ્ રત્નાકરસૂરિ વિરચિત આ રત્નાકર પચ્ચિશી જૈન કોમમાં સારી રીતે પ્રચલિત છે. તેની અંદર જે ભાવો ઘટાવ્યા છે, જે આત્મનિંદા કરી છે, જીંદગીમાં કરાતાં કાર્યોનું જે વિવેચન કર્યું છે, તે બધું લગભગ દરેકને લાગુ પડે તેવું, લગભગ જીવનના અનેક પ્રસંગોમાં દરેક મનુષ્યોથી કરાતાં કૃત્યોનુંજ જાણે કે સવિસ્તર વર્ણન હોય તેવુંજ વર્ણવ્યું છે. તે પચ્ચિશી ભાવપૂર્વક અર્થ—સમજણ સહિત પ્રભુ પાસે શાંત ચિત્તે બોલતાં પ્રત્યેક મનુષ્યનું હૃદય દ્રવે છે, નેત્ર સ્નિગ્ધ થાય છે, અને તે વખતે તો મનમાં એવો નિર્ણય પણ થઈ જાય છે કે હવે પછીના જીવનપ્રવાહમાં એવાં અકાર્યો નહિ કરૂં, તે સ્તુતિકર્ત્તા શ્રીમદ્ રત્નાકરસૂરિના નીચે આપેલા અસરકારક જીવનવૃત્તાન્તથી સમજાશે.

ગુર્જરદેશમાં રાયખંડવડલી નગરીમાં વૃદ્ધશાખામાં રત્નાકરસૂરિ થયા હતા. તેઓને મોતીનો પરિગ્રહ હતો. કોઇક વખત ધોલકાનગરનો રહેવાસી પોરવાડ રૂ નામનો શ્રાવક વ્યવસાયને માટે તે નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં ચિંતામણી પાર્શ્વનાથને વંદન કરીને શાળામાં જઇ રત્નાકરસૂરિને વાંદ્યા. પરિગ્રહી દીઠા તોપણ સૂરિને ઉત્તમ જાણીને તે શ્રાવક કહેવા લાગ્યો કે ‘ સ્વામી મને છ મહિનાનો નિયમ આપો ’ સૂરિએ કહ્યું ‘ શેનો નિયમ ? ’ રૂ નામના શ્રાવકે કહ્યું કે ‘ આપને વાંદ્યા સિવાય ભોજન લેવું નહિ. ’ ગુરૂએ એવો નિયમ આપ્યો એટલે તે શ્રાવક છ મહિનાનો અભિગ્રહી થયો. નિરંતર સૂર્યોદયે ગુરૂપાસે આવીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ, મુખના અગ્રભાગે ઉભા રહી, બે હાથ જોડી ગૌતમસ્વામી વગેરે મહાપુરૂષોની ઉપમા આપી, પંચિંદિઅસંવરણો, પંચમહવ્વયજુત્તો, કહીને સૂરિને વાંદે છે અને બેઠા પછી મીઠાં વાકયોએ કરીને એક ગાથાનો અર્થ પૂછે છે.

दोससयमूलजालं, पुव्वरिसिविवज्जियं जइवंतं;
अत्थं वहसि अणत्थं, कीस अणत्थं तवं चरसि ?

સૂરિ તેને આ ગાથાનો અર્થ સમજાવે છે.

અર્થ—સેંકડો દોષોનું મૂળ કારણ મત્સ્યને બંધનભૂત જાળની જેવું કર્મબંધનું હેતુભૂત હોવાથી જાળ, પૂર્વ મુનિઓએ વિશેષ પ્રકારે વર્જેલું, દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે વમેલું–તજેલું નરકપાતાદિ અનર્થનું કારણ હોવાથી અનર્થરૂપ એવું અર્થ જે દ્રવ્ય તેને વહન કરે છે, રાખે છે તોપછી શામાટે ફોગટ તપ વગેરે કષ્ટ કરે છે ? અર્થાત્ દ્રવ્ય પાસે રાખે છે તોપછી તપાનુષ્ઠાનાદિ નિષ્ફલ છે, માટે સાધુઓને તો પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ એજ શ્રેષ્ઠ છે. અહીં પૂર્વ મુનિરાજાઓએ–વજ્રસ્વામ્યાદિકે વર્જેલું–તજેલું કહ્યું એટલા ઉપરથી આધુનિક સમયના કાળાદિક દોષથી અર્થનું વહન કરવામાં તત્પર થયેલાઓનું વિવેકીઓએ આલંબન ન લેવું. આલંબન તો પૂર્વ પુરૂષોનુંજ લેવું.

ગાથાનો અર્થ સ્ફુટ કહ્યા છતાં પણ અંતે તે રૂ નામનો શ્રાવક કહે છે કે ' હું સમજ્યો નહીં ' તેથી સૂરિ બીજે દિવસે ગાથાનો નવો અર્થ કહી સમજાવે પરંતુ રૂ નામનો શ્રાવક કહે કે ' હું સમજ્યો નહિ. ' આવા પ્રકારે છ માસ વ્યતીત થયા ત્યારે રૂ નામનો શ્રાવક કહેવા લાગ્યો કે ' હે નિર્ગ્રંથ સ્વામી ! મને જેવો હોય તેવો અર્થ કહો ' તે વારે સૂરિએ મનમાં વિચાર્યું કે આ ગ્રહસ્થ ઘણો ઉદ્યમી મારા હિતને માટે તલસ્યા કરે છે. તેથી ગુરૂએ કહ્યું કે ' હે ગૃહસ્થ ! તમે પ્રભાતે આવજો કેમકે હમણા સત્યાર્થ કહેવાનો સમય નથી. ' તેથી રૂ તો ત્યાંથી તે વખતે ગયો. હવે ગુરૂએ પરિગ્રહભૂત મોતીનો ચૂરો કરાવી નાંખી ફેંકી દીધો. તે વખતે પોતાના શિષ્ય રત્નપ્રભસૂરિ કહેવા લાગ્યા કે ' ગુરૂ આ શું ? ' તે વખતે રત્નાકરસૂરિએ કહ્યું કે ' મને પ્રતિબોધનાર રૂ નામના શ્રાવકને ગાથાનો સત્યાર્થ કહેવો છે

તેથી કહેણી અને રહેણીમાં ફેરફાર રહેવો જોઇએ નહિ તેથી મોતિનો ચૂરો કરાવી ફેંકી દીધો.' હવે પ્રભાતે રૂ નામનો શ્રાવક આવી પહોંચ્યો. દર રોજ મુજબ ગુરૂમહારાજને વાંદ્યા અને ગાથાનો સત્યાર્થ કહેવાની માગણી કરી. તે વખતે આચાર્ય ઓઘો મુહપત્તિ વગેરે સાધુનાં ઉપકરણો સંભાળી ગાથાનો અર્થ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી રૂ નામનો શ્રાવક કહેવા લાગ્યો કે 'આજ ઘણા દહાડે આપના મ્હોડાથકી સત્યાર્થ સાંભળી મારૂં દિલ બહુ રાજી થયું, અને હું સંસાર નિસ્તર્યો. આજ તમારા દર્શનથકી મારો જન્મ કૃતાર્થ થયો. હવે આપ શાસનને શોભાવો' આવા પ્રકારે સૂરિની ઘણી સ્તુતિ કરી. પછી રૂ નામનો શ્રાવક અનુક્રમે પોતાના ધોળકા નગરે ગયો. હવે રત્નાકરસૂરિ પોતાના શિષ્યને ગચ્છ ભળાવી સંઘની આજ્ઞા લઇ નિઃસ્પૃહ થઇ વિહાર કરવા લાગ્યા. અનુક્રમે ચિતોડ આવ્યા. ત્યાં ઓસવાળ કુકુંટ ચોપડા ગોત્રીય સમરાશાને તીર્થયાત્રાનો ઉપદેશ આપ્યો. તે ધર્મોપદેશ પામી સમરાશાએ સં. ૧૩૭૧ માં સિદ્ધાચળના બે લાખ મનુષ્યોનો સંઘ કહાડ્યો. તેમાં સોમપ્રભસૂરિ તથા રત્નાકરસૂરિ વગેરે સાધુઓ હતા. સંઘ શત્રુંજય પહોંચ્યો, પ્રભાવનાનાં અનેક કાર્યો કર્યાં અને સમરાશાએ પંદરમો ઉદ્ધાર કર્યો અને રૂપભબિંબને સ્થાપ્યાં. ત્યાં સંઘસમક્ષ રૂપભદેવની પ્રતિમા પાસેજ રત્નાકરસૂરિએ પોતાના ચારિત્રખંડનની આલોયણરૂપે આ રત્નાકર–પચ્ચિશી બનાવી. બાદ શુદ્ધ ચારિત્ર પાળી, અનેક જીવોનો ઉપકાર કરી સં. ૧૩૮૪ માં રત્નાકરસૂરિ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

પ્રથમાવૃત્તિની બુકો ખલાસ થવાથી અમે આં તેની બીજી આવૃત્તિ છપાવી છે.

મહેસાણા, સં. ૧૯૮૪
ના વૈશાખ શુદિ ૧૫ શુક્ર.

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ.

શ્રી રત્નાકર પચ્ચીશી.

(રહસ્ય અને ભાષાંતર યુક્ત.)

(૧)

મંગળાચરણ. ઉપજાતિ.

श्रेयः श्रियां मंगलकेलिसद्म !
नरेंद्रदेवेंद्रनतांघ्रिपद्म !
सर्वज्ञ सर्वातिशयप्रधान !
चिरं जय ज्ञानकलानिधान ! ॥ १ ॥

હરિગીત.

મંદિર છો મુક્તિતણી માંગલ્યક્રિડાના પ્રભુ,
ને ઇંદ્ર નર ને દેવના સેવા કરે તારી વિભુ;
સર્વજ્ઞ છો સ્વામી વળી શિરદાર અતિશય સર્વના.
ઘણું જીવ તું ઘણું જીવ તું ભંડાર જ્ઞાનકળાતણા.

અર્થ:—મોક્ષરૂપી લક્ષ્મીના મંગળમય આનંદના ગૃહ, નરના ઇંદ્ર-રાજાઓએ તથા દેવતાઓના ઇંદ્રોએ નમન કર્યું છે જેમનાં ચરણકમળમાં એવા. સર્વ અતિશયે કરીને મુખ્ય અને જ્ઞાનરૂપી કળાના ભંડાર એવા હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ! આપ ચિરકાળ જયવંતા વર્ત્તો.

અભિધેય સૂચન.

जगत्त्रयाधार ! कृपावतार !
दुर्वारसंसारविकारवैद्य !
श्रीवीतराग ! त्वयि मुग्धभाव-
द्विज्ञ ! प्रभो ! विज्ञपयामि किंचित् ॥२॥

ત્રણ જગતના આધાર ને અવતાર હે કરૂણાતણા,
વળી વૈદ્ય હે દુર્વાર આ સંસારનાં દુઃખોતણા;
વીતરાગ વલ્લભ વિશ્વના તુજ પાસ અરજી ઉચ્ચરૂં,
જાણો છતાં પણ કહી અને આ હૃદય હું ખાલી કરૂં.

અર્થ:—ત્રણ જગતના આધાર, કૃપાના અવતાર, અત્યંત દુઃખથી છુટે તેવા સંસારના વિકારોને મટાડવામાં વૈદ્ય સમાન, વીતરાગ, બધું જાણવાવાળા એવા હે પ્રભુ! હું તમારી પાસે બહુજ મુગ્ધ ભાવથી—ભોળાપણાથી કાંઇક વિનંતિ કરૂં છું.

બાળક જેવા નિખાલસપણાથી વિનંતિ કરવાનો નિર્ણય.

किं बाललीलाकलितो न बालः,
पित्रोः पुरो जल्पति निर्विकल्पः ?
तथा यथार्थं कथयामि नाथ !
निजाशयं सानुशयस्तवाग्रे ॥ ३ ॥

શું બાળકો માબાપ પાસે બાળક્રીડા નવ કરે ?
ને મુખમાંથી જેમ આવે તેમ શું નવ ઉચ્ચરે ?
તેમજ તમારી પાસ તારક આજ ભોળા ભાવથી,
જેવું બન્યું તેવું કહું તેમાં કશું ખોટું નથી.

અર્થ:—બાળક્રીડામાં આનંદ પામનાર બાળક પોતાનાં માબાપ પાસે કોઇ પણ જાતની શંકા રાખ્યા સિવાય (જે મનમાં આવે તે) શું નથી બોલતો ? તેવીજ રીતે હે નાથ ! મારો આશય-મારૂં નિવેદન પશ્ચાત્તાપપૂર્વક હું આપની પાસે યથાર્થ રીતે કહું છું.

દાન, શિયળ, તપ અને ભાવના વિનાનું વ્યર્થ ભવભ્રમણ.

दत्तं न दानं परिशीलितं च,
न शालि शीलं न तपोऽभितप्तं;
शुभो न भावोऽप्यभवद्भवेऽस्मिन्,
विभो ! मया भ्रांतमहो मुधैव ॥ ४ ॥

મેં દાન તો દીધું નહિ ને શિયળ પણ પાળ્યું નહી,
તપથી દમી કાયા નહિ શુભ ભાવ પણ ભાવ્યો નહિ;
એ ચાર ભેદે ધર્મમાંથી કાંઈ પણ પ્રભુ નવ કર્યું,
મારૂં ભ્રમણ ભવસાગરે નિષ્ફળ ગયું ! નિષ્ફળ ગયું ! !

અર્થઃ—હે પ્રભુ ! નથી મેં આ ભવમાં દાન દીધું કે નથી મેં શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું, નથી કર્યો મેં તપ, તેમ નથી અંતરમાં ભાવ્યો સારો ભાવ, અરેરે ! મારો આ ભવનો ફેરો નકામોજ થયો.

કષાયના બંધનથી પ્રભુ ભજવાની અશક્તિ.

दग्धोऽग्निना क्रोधमयेन दष्टो,
दुष्टेन लोभाख्यमहोरगेण:
ग्रस्तोऽभिमानाजगरेण माया-
जालेन बद्धोऽस्मि कथं भजे त्वाम्? ॥५॥

હું ક્રોધ અગ્નિથી બળ્યો વળી લોભસર્પ ડશ્યો મને,
ગળ્યો માનરૂપી અજગરે હું કેમ કરી ધ્યાવું તને?
મન મારૂં માયાજાળમાં મોહન! મહા મુંઝાય છે.
ચડી ચાર ચોરો હાથમાં ચેતન ઘણો ચગદાય છે.

અર્થ:—ક્રોધરૂપી અગ્નિએ મને બાળ્યો, દુષ્ટ લોભરૂપી મોટા સર્પે મને દંશ દીધો, અભિમાનરૂપી અજગર મને ગળી ગયો, અને માયારૂપી જાળમાં હું બંધાયો, હે પ્રભુ! હું તમને શી રીતે ભજું?

સત્કર્મને અભાવે ભવોની નિષ્ફળતા.

कृतं मयाऽमूत्र हितं न चेह-
लोकेऽपि लोकेश ! सुखं न मेऽभूत् ;
अस्मादृशां केवलमेव जन्म,
जिनेश ! जज्ञे भवपूरणाय ॥ ६ ॥

મેં પરભવે કે આ ભવે પણ હિત કાંઇ કર્યું નહિ;
તેથી કરી સંસારમાં સુખ અલ્પ પણ પામ્યો નહિ;
જન્મો અમારા જિનજી ! ભવ પૂર્ણ કરવાને થયા,
આવેલ બાજી હાથમાં અજ્ઞાનથી હારી ગયા.

અર્થ:—હે ત્રણ લોકના નાથ ! આ ભવમાં અથવા પરભવમાં મેં કોઇનું પણ હિત કરેલ ન હોવાથી લેશમાત્ર પણ સુખ મને મળ્યું નહિ; હે પ્રભુ ! અમારા જેવાનો અવતાર તો જાણે ભવ પૂરો કરવા માટેજ થયો હોય એમ લાગે છે.

મનની પાષાણુથી પણ વિશેષ કઠોરતા.

मन्ये मनो यन्न मनोज्ञवृत्त !
त्वदास्यपीयूषमयूखलाभात् ;
द्रुतं महानंदरसं कठोर-
मस्मादृशां देव ! तदश्मतोऽपि ॥७॥

અમૃત ઝરે તુજ મુખરૂપી ચંદ્રથી તોપણ પ્રભુ !
ભીંજાય નહિ મુજ મન અરેરે! શું કરૂં ? હું તો વિભુ !
પત્થરથકી પણ કઠણ મારૂં મન ખરે ? ક્યાંથી દ્રવે !
મરકટસમા આ મનથકી હું તો પ્રભુ ! હાર્યો હવે.

અર્થ:—આનંદદાયક વર્ત્તનવાળા હે પ્રભુ ! તમારા મુખરૂપી ચંદ્રના દર્શનનો લાભ થવા છતાં પણ આનંદરૂપી રસ મારા મનમાંથી ઝર્યો નહિ; તેથી હું ધારૂં છું કે મારૂં મન પાષાણુથી પણ વધારે કઠોર છે.

દુષ્પ્રાપ્ય રત્નત્રયીનું પ્રમાદવડે ગુમાવવું.

त्वत्तः सुदुष्प्राप्यमिदं मयाप्तं,
रत्नत्रयं भूरिभवभ्रमेण;
प्रमादनिद्रावशतो गतं तत्,
कस्याग्रतो नायक ! पूत्करोमि ? ॥८॥

ભમતા મહા ભવસાગરે પામ્યો પસાયે આપના,
જે જ્ઞાન દર્શન ચરણરૂપી રત્નત્રય દુષ્કર ઘણા;
તે પણ ગયા પરમાદના વશથી પ્રભુ ! કહું છું ખરૂં,
કોની કને કિરતાર ! આ પોકાર હું જઇને કરૂં ?

અર્થ:—હે પ્રભુ ! દુઃખથી પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવાં (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપી) ત્રણ રત્નો બહુ ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા પછી આપની પાસેથી મેળવ્યાં, પરંતુ તે પણ પ્રમાદ અને નિદ્રાના વશવર્ત્તી-પણામાં હું ગુમાવી બેઠો. હવે હું કોની પાસે જઇને પોકાર કરૂં ?

વૈરાગ્ય, ધર્મ, વિદ્યાદિનો દુરૂપયોગ.

वैराग्यरंगः परवंचनाय,
धर्मोपदेशो जनरंजनाय;
वादाय विद्याऽध्ययनं च मेऽभूत्,
कियद् ! ब्रुवे हास्यकरं स्वमीश ! ॥१॥

ઠગવા વિભુ આ વિશ્વને વૈરાગ્યના રંગો ધર્યા,
ને ધર્મના ઉપદેશ રંજન લોકને કરવા કર્યા;
વિદ્યા ભણ્યો હું વાદ માટે કેટલી કથની કહું ?
સાધુ થઈને બ્હારથી દાંભિક અંદરથી રહું.

અર્થઃ—હે પ્રભુ ! મેં વૈરાગ્યનો દેખાવ કર્યો તે પણ બીજાને ઠગવા માટે, ધર્મનો ઉપદેશ દીધો તે માત્ર લોકોને ખુશી કરવા માટે, વિદ્યા ભણ્યો તે પણ માત્ર વાદ કરવા માટે, આપને મારી હસવા જેવી કેટલીક વાતો કહું ?

મુખ, ચક્ષુ તથા મનનો દુરૂપયોગ.

परापवादेन मुखं सदोषं,
नेत्रं परस्त्रीजनवीक्षणेन;
चेतः परापायविचिंतनेन,
कृतं भविष्यामि कथं ? विभोऽहं ॥१०॥

મેં મુખને મેલું કર્યું દોષો પરાયા ગાઈને,
ને નેત્રને નિંદિત કર્યાં પરનારીમાં લપટાઈને;
વળી ચિત્તને દોષિત કર્યું ચિંતી નઠારૂં પરતણું,
હે નાથ ! મારૂં શું થશે ? ચાલાક થઈ ચૂકયો ઘણું.

અર્થ:—અન્યનું વાંકું બોલી મેં મારા મુખને, પારકી સ્ત્રીઓને જોઇને મારી આંખોને, પારકાનું અશુભ ચિંતવીને મારા ચિત્તને મેં દોષિત કર્યાં છે. હે પ્રભુ ! હવે મારૂં શું થશે ?

કામાંધ થઇ આત્માને ઉપજાવેલી પીડા.

विडंबितं यत्स्मरघस्मरार्त्ति-
दशावशात्स्वं विषयांधलेन;
प्रकाशितं तद्भवतो ह्रियैव,
सर्वज्ञ ! सर्वं स्वयमेव वेत्सि ॥ ११ ॥

કરે કાળજાને કતલ પીડા કામની બીહામણી,
એ વિષયમાં બની અંધ હું વિડંબના પામ્યો ઘણી;
તે પણ પ્રકાશ્યું આજ લાવી લાજ આપતણી કને,
જાણો સહુ તેથી કહું કર માફ મારા વાંકને.

અર્થ:—કામથી આંધળા બનેલા મેં કામદેવરૂપી રાક્ષસથી મારી જાતને બહુ કદર્થના ઉપજાવી; હે સર્વજ્ઞ ! શરમ આવે છે તોપણ તે બધું હું આપની સન્મુખ પ્રગટ કરૂં છું, જો કે આપ તો તે સર્વ હકીકત જાણો છો.

મતિભ્રમથી કરેલાં અકાર્યો.

ध्वस्तोऽन्यमंत्रैः परमेष्ठिमंत्रः,
कुशास्त्रवाक्यैर्निहतागमोक्तिः;
कर्तुं वृथा कर्म कुदेवसंगा-
दवांछि हि नाथ ! मतिभ्रमो मे ॥१२॥

નવકારમંત્ર વિનાશ કીધો અન્ય મંત્રો જાણીને,
કુશાસ્ત્રનાં વાક્યોવડે હણી આગમોની વાણીને;
કુદેવની સંગતથકી કર્મો નકામાં આચર્યાં,
મતિભ્રમથકી રત્નો ગુમાવી કાચકટકા મેં ગ્રહ્યા.

અર્થ:—(ઐહિક સુખ દેનાર) અન્ય મંત્રોવડે પરમેષ્ઠિમંત્ર (નવકારમંત્ર) નો મેં નાશ કર્યો (તજી દીધો); ખોટાં શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણથી જૈન આગમના વાક્યો ઉપર પ્રહાર કર્યા; ખોટા દેવના સમાગમથી નકામાં (આત્માને હાનિકારક) કર્મો કરવાની મને ઇચ્છા થઇ; હે નાથ ! આ તે મારી કઇ જાતની માનસિક ભ્રમણા !

આપને મૂકી મેં કરેલી સ્ત્રીઓના વિલાસની ભજના.

विमुच्य दृग्लक्ष्यगतं भवंत,
ध्याता मया मूढधिया हृदंतः;
कटाक्षवक्षोजगभीरनाभि--
कटीतटीयाः सुदृशां विलासाः ॥१३॥

આવેલ દષ્ટિમાર્ગમાં મૂકી મહાવીર આપને,
મેં મૂઢધિએ હૃદયમાં ધ્યાયા મદનના ચાપને;
નેત્રબાણો ને પયોધર નાભિ ને સુંદર કટી,
શણગાર સુંદરીઓતણા છટકેલ થઇ જોયા અતિ.

અર્થ:—દષ્ટિગોચર થયેલા આપને છોડીને મૂઢ બુદ્ધિવાળા મેં અંતરમાં સુંદર આંખોવાળી સ્ત્રીઓનાં કટાક્ષ, સ્તન, નાભિ તથા કટીતટનુંજ ધ્યાન ધર્યું.

સ્ત્રીમુખ-દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલ રાગની તીવ્રતા.

लोलेक्षणावक्त्रनिरीक्षणेन,
यो मानसे रागलवो विलग्नः;
न शुद्धसिद्धांतपयोधिमध्ये,
धौतोऽप्यगात्तारक ! कारणं किम् ?॥१४॥

મૃગનયણીસમ નારીતણા મુખચંદ્ર નીરખવાવતી,
મુજ મન વિષે જે રંગ લાગ્યો અલ્પ પણ ગૂઢો અતિ;
તે શ્રુતરૂપ સમુદ્રમાં ધોયા છતાં જાતો નથી,
તેનું કહો કારણ તમે બચું કેમ હું આ પાપથી ?

અર્થ:—(સ્ત્રીઓના) ચપળ ચક્ષુયુક્ત ચહેરાને જોવાથી મનની અંદર જે રાગનો અંશ જરા જરા લાગ્યો છે તે પવિત્ર શાસ્ત્રરૂપી સમુદ્રમાં ધોયા છતાં પણ જતો નથી. હે તારક! તેનું શું કારણ?

દારિદ્રય છતાં મારૂં અભિમાન.

अंगं न चंगं न गणो गुणानां,
न निर्मलः कोऽपि कलाविलासः;
स्फुरत्प्रभा न प्रभुता च काऽपि,
तथाऽप्यहंकारकदर्थितोऽहम् ॥१५॥

સુંદર નથી આ શરીર કે સમુદાય ગુણતણો નથી,
ઉત્તમ વિલાસ કળાતણો દેદિપ્યમાન પ્રભા નથી;
પ્રભુતા નથી તોપણ પ્રભુ અભિમાનથી અક્કડ ફરૂં,
ચોપાટ ચાર ગતિતણી સંસારમાં ખેલ્યા કરૂં.

અર્થ:—નથી મારૂં શરીર સુંદર કે નથી હું ગુણોનો ભંડાર; નથી વકાસ પામેલી મારામાં કોઈ કળા, તેમ નથી ઝળકતું જરા પણ તેજ; વળી મારામાં એવી કાંઇ નથી પ્રભુતા; છતાં અહંકાર મને છોડતો નથી. (એ દરેકનો હું અહંકાર કર્યા કરૂં છું.)

મહામોહથી ગ્રસ્ત થયેલ મારી અપદશા.

आयुर्गलत्याशु न पापबुद्धि-
र्गतं वयो नो विषयाभिलाषः;
यत्नश्च भैषज्यविधौ न धर्मे,
स्वामिन्महामोहविडंबना मे ॥ १६ ॥

આયુષ્ય ઘટતું જાય તોપણ પાપબુદ્ધિ નવ ઘટે,
આશા જીવનની જાય પણ વિષયાભિલાષા નવ મટે;
ઔષધ વિષે કરૂં યત્ન પણ હું ધર્મને તો નવ ગણું,
બની મોહમાં મસ્તાન હું પાયા વિનાનાં ઘર ચણું.

અર્થ:—મારૂં આયુષ્ય ઘટતું જાય છે, પરંતુ પાપવૃત્તિ ઘટતી નથી; વય (જુવાની) ચાલી જાય છે, પરંતુ વિષયતૃષ્ણા ઘટતી નથી; ઔષધ માટે યત્ન કરૂં છું, પણ ધર્મ માટે કાંઇ યત્ન કરતો નથી; હે સ્વામિન્! મહા મોહથી ઘેરાયેલી એવી મારી સ્થિતિ તો જુઓ!

આપની વાણીની હાજરી છતાં અન્યની વાણીનો કરેલ સ્વીકાર.

नाऽत्मा न पुण्यं न भवो न पापं,
मया वियानां कटुगीरपीयम्:
अधारि कर्णे त्वयि केवलार्के,
परिस्फुटे सत्यपि देव ! धिङ् माम्॥१७॥

આત્મા નથી પરભવ નથી વળી પુણ્ય પાપ કશું નથી.
મિથ્યાત્વીની કટુ વાણી મેં ધરી કાન પીધી સ્વાદથી:
રવિસમ હતા જ્ઞાને કરી પ્રભુ આપશ્રી તોપણ અરે !
દીવો લઇ કૂવે પડ્યો ધિક્કાર છે મુજને ખરે.

અર્થ—કેવળજ્ઞાનવડે સૂર્ય સમાન તમે પ્રગટ હોવા છતાં મારા કાનમાં આવેલ મિથ્યાત્વીની ખોટી વાણી જેવી કે 'આત્મા નથી, પુણ્ય નથી, પર ભવ નથી, પાપ નથી' વગેરે મેં પ્રેમથી પીધી, તેથી હે દેવ ! મને ધિક્કાર છે.

મારાથી હારી જવાયેલ મનુષ્ય-જન્મ.

न देवपूजा न च पात्रपूजा,
न श्राद्धधर्मश्च न साधुधर्मः;
लब्ध्वापि मानुष्यमिदं समस्तं,
कृतं मयाऽरण्यविलापतुल्यम् ॥ १८ ॥

મેં ચિત્તથી નહિ દેવની કે પાત્રની પૂજા ચહી,
ને શ્રાવકો કે સાધુઓનો ધર્મ પણ પાળ્યો નહિ;
પામ્યો પ્રભુ નરભવ છતાં રણમાં રડ્યા જેવું થયું,
ધોબીતણા કુત્તાસમું મમ જીવન સહુ એળે ગયું.

અર્થ:—મેં ન કરી દેવની પૂજા, તેમ મેં ન કરી પાત્રની પૂજા (સુપાત્રે દાન દેવું તે); ન કરી મેં શ્રાવકધર્મની ઉપાસના, તેમ ન કરી મેં સાધુધર્મની પ્રતિપાલના; મનુષ્યજન્મ પામીને તેને જંગલમા કરાતા રૂદનની માફક મેં નિષ્ફળ ગુમાવ્યો.

જૈન ધર્મ પામ્યા છતાં કલ્પવૃક્ષાદિકની કરેલી સ્પૃહા.

चक्रे मयाऽसत्स्वपि कामधेनु-
कल्पद्रुचिंतामणिषु स्पृहार्त्तिः ;
न जैनधर्मे स्फुटशर्मदेऽपि,
जिनेश ! मे पश्य विमूढभावम्. ॥ १९ ॥

હું કામધેનુ કલ્પતરૂ ચિંતામણીના પ્યારમાં,
ખોટાં છતાં ઝંખ્યો ઘણું બની લુબ્ધ આ સંસારમાં:
જે પ્રગટ સુખ દેનાર તારો ધર્મ તે સેવ્યો નહિ,
મુજ મૂર્ખ ભાવોને નિહાળી નાથ! કર કરૂણા કંઇ.

અર્થ—કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણિ જેવી ચીજો અછતી હોવા છતાં મેં તેના ઉપર આસક્તિ કરી-તે મેળવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ પ્રત્યક્ષ સુખ આપી શકનાર જૈનધર્મને વિષે મેં આર [illegible] કરી. પ્રભુ! મારી મૂર્ખાઈ તો જુઓ!

વિપર્યાસ-બુદ્ધિ.

सद्भोगलीला न च रोगकीला,
धनागमो नो निधनागमश्च;
दारा न कारा नरकस्य चित्ते,
व्यचिंति नित्यं मयकाऽधमेन ॥ २० ॥

મેં ભોગ સારા ચિંતવ્યા તે રોગ સમ ચિંત્યા નહિ,
આગમન ઇચ્છયુ ધનતણું પણ મૃત્યુને પ્રીછયું નહિ;
નહિ ચિંતવ્યું મેં નર્ક કારાગ્રહ સમી છે નારીઓ,
મધુબિંદુની આશામહીં ભય માત્ર હું ભૂલી ગયો.

અર્થ:—મારા અંતરમાં સુંદર ભોગને મેં અધમે ચિંતવ્યા, પરંતુ રોગની ખાણ તરિકે તેની મેં ચિંતવના ન કરી; ધનપ્રાપ્તિનો મેં વિચાર કર્યો, પરંતુ તે મૃત્યુને બોલાવવા જેવું છે તે હું ભૂલી ગયો; સ્ત્રીઓનો ઉહાપોહ કર્યો, પરંતુ તે નરકનું બંદીખાનું છે તેનું ભાન મને અધમને કદી પણ ન થયું.

મારા જન્મની નિષ્ફળતા.

स्थितं न साधोर्हृदि साधुवृत्तात्,
परोपकारान्न यशोऽर्जितं च;
कृतं न तीर्थोद्धरणादिकृत्यं,
मया मुधा हारितमेव जन्म ॥ २१ ॥

હું શુદ્ધ આચારોવડે સાધુ-હૃદયમાં નવ રહ્યો,
કરી કામ પર ઉપકારનાં યશ પણ ઉપાર્જન નવ કર્યો:
વળી તીર્થના ઉદ્ધારઆદિ કોઇ કાર્યો નવ કર્યા,
ફોગટ અરે! આ લક્ષ ચોરાશીતણા ફેરા ફર્યા.

અર્થ:—સારા વર્ત્તનથી ઉત્તમ પુરૂષના હૃદયમાં મેં સ્થાન ન મેળવ્યું, બીજાનું ભલું કરી મેં કીર્ત્તિ પણ પ્રાપ્ત ન કરી, તીર્થોદ્ધારાદિક કાર્યો પણ મેં ન કર્યાં, મેં તો મારો જન્મ વ્યર્થ ગુમાવ્યો!

સંસારસમુદ્રનો પાર ઉતરવા માટે સાધનનો અભાવ.

वैराग्यरंगो न गुरूदितेषु,
न दुर्जनानां वचनेषु शांतिः;
नाऽध्यात्मलेशो मम कोऽपि देव !,
तार्यः कथंकार मयं भवाब्धिः ॥ २२ ॥

ગુરૂવાણીમાં વૈરાગ્યકેરો રંગ લાગ્યો નહિ અને,
દુર્જનતણાં વાક્યોમહીં શાંતિ મળે ક્યાંથી મને ?
તરૂં કેમ હું સંસાર આ અધ્યાત્મ તો છે નહિ જરી,
તૂટેલ તળિયાનો ઘડો જળથી ભરાયે કેમ કરી ?

અર્થ:—ગુરૂમહારાજનાં વચનથી મારા મનમાં વૈરાગ્યનો રંગ જામ્યો નહિ, તેમજ દુર્જનનાં વાક્યો સાંભળી હું શાંતિ રાખી શક્યો નહિ, હે દેવ ! અધ્યાત્મજ્ઞાન જેવું તો મારામાં જરા પણ છેજ નહિ, ત્યારે આ સંસારસમુદ્ર મારાથી કેવી રીતે તરી શકાશે ?

ભૂત, વર્ત્તમાન તથા ભવિષ્ય ત્રણે જન્મ હું તો હાર્યો.

पूर्वे भवेऽकारि मया न पुण्य-
मागामि-जन्मन्यपि नो करिष्ये;
यदीदृशोऽहं मम तेन नष्टा,
भुतोद्भवद्भावीभवत्रयीश ! ॥ २२ ॥

મેં પર ભવે નથી પુણ્ય કીધું ને નથી કરતો હજી,
તો આવતા ભવમાં કહો કયાંથી થશે ? હે નાથજી !
ભૂત ભાવી ને સાંપ્રત ત્રણે ભવ નાથ ! હું હારી ગયો,
સ્વામી ત્રિશંકુ જેમ હું આકાશમાં લટકી રહ્યો.

અર્થ:—આગલા ભવમાં મેં કાંઇ પુણ્ય કર્યું નહિ તેમ હવે ભવિષ્યમાં પણ કરી શકીશ નહિ. હે નાથ ! હું તો આવો હોઇને મારા ભૂત, વર્ત્તમાન તથા હવે પછીના બધા જન્મો વ્યર્થ ગયા—નાશ પામ્યા. (પૂર્વ ભવે પુણ્ય કર્યું હોત તો અહીં ધર્મ કરી શકત, અહીં ધર્મ કરત તો આગળના ભવમાં સારી સામગ્રી મળત, તેથી ત્યાં પણ ધર્મ કરી શકત. આમ ન થવાથી મારા તો ત્રણે ભવ બગડયા.)

પ્રભુના સર્વજ્ઞત્વનું સૂચન.

किं वा मुधाऽहं बहुधा सुधाभुक्-
पूज्य ! त्वदग्रे चरितं स्वकीयं:
जल्पामि यस्मात् त्रिजगत्स्वरूप-
निरूपकस्त्वं कियदेतदत्र ? ॥ २४ ॥

અથવા નકામું આપ પાસે નાથ શું બકવું ઘણું ?
હે દેવતાના પૂજ્ય ! આ ચારિત્ર મુજ પોતાતણું;
જાણો સ્વરૂપ ત્રણ લોકનું તો માહરૂં શું માત્ર આ ?
જ્યાં ક્રોડનો હિસાબ નહિ ત્યાં પાઈની તો વાત ક્યાં?

અર્થ:—દેવોને પૂજવા યોગ્ય હે પ્રભુ! મારૂં ચરિત્ર આપની સન્મુખ હું આથી વધારે નકામું કેટલુંક કહું ? કારણ કે આપ તો ત્રણ જગતનાં સર્વ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ દેખી શકો છો, તોપછી મારૂં ચરિત્ર આપ જાણો તેમાં તો શી નવાઈ ?

છેલ્લી આંતરિક વિજ્ઞપ્તિ.

दीनोद्धारधुरंधरस्त्वदपरो नास्ते मदन्यः कृपा-
पात्रं नात्र जने जिनेश्वर!तथाप्येतां न याचे श्रियम्:
किंत्वर्हन्निदमेव केवलमहो सद्बोधिरत्नं शिवं,
श्रीरत्नाकर!मंगलैकनिलय!श्रेयस्करं प्रार्थये ॥२५॥

તારાથી ન સમર્થ અન્ય દીનનો ઉદ્ધારનારો પ્રભુ,
મારાથી નહિ અન્ય પાત્ર જગમાં જોતાં જડે હે વિભુ !
મુક્તિમંગળસ્થાન ! તોય મુજને ઇચ્છા ન લક્ષ્મીતણી,
આપો સમ્યગરત્ન શ્યામ જીવને તો તૃપ્તિ થાયે ઘણી.

અર્થ:—હે જિનેશ્વર ! આપના જેવો રંકને ઉદ્ધારનાર કોઇ પ્રભુ નથી, તેમ મારા જેવું કૃપાનું પાત્ર પણ કોઇ નથી; તોપણ હું કાંઇ આપની પાસેથી ધન માગતો નથી, પરંતુ મોક્ષરૂપ લક્ષ્મીના સમુદ્ર સમાન તથા મંગળના એક સ્થાન એવા હે જિનેશ્વર પ્રભુ ! હું તો ફકત સર્વ શ્રેય:સાધક સમ્યક્ત્વરત્નની જ પ્રાર્થના કરૂં છું.

સમાપ્ત.

શ્રી જિનેશ્વર સ્તુતિ.

દુહા.

પ્રભુ–દરિશન સુખ સંપદા, પ્રભુ–દરિશન નવનિધ;
પ્રભુ–દરિશનથી પામીએ, સકળ પદારથ સિદ્ધ. ૧

ભાવે ભાવના ભાવીએ, ભાવે દીજે દાન;
ભાવે જિનવર પૂજીએ, ભાવે કેવળ જ્ઞાન. ૨

જીવડા ! જિનવર પૂજીએ, પૂજાનાં ફળ હોય;
રાજા નમે પ્રજા નમે, આણ ન લોપે કોય. ૩

પંચ કોડીને ફુલડે, જેનાં સિદ્ધયાં કાજ;
રાજા કુમારપાળને, આપ્યા દેશ અઢાર. ૪

ફુલડાંકેરા બાગમાં, બેઠા શ્રી–જિનરાજ;
જેમ તારામાં ચંદ્રમા, તેમ શોભે મહારાજ. ૫

પ્રભુ નામની ઔષધિ, ખરા ભાવથી ખાય;
રોગપીડા વ્યાપે નહિ, મહા દોષ મિટ જાય. ૬

વાડી ચંપા મોરીઓ, સુવર્ણ કુંપલીએણ;
પાસ–જિનેશ્વર પૂજીએ, પાંચે અંગુલીએણ. ૭

પંચમ કાળે પામવો, દુલહો પ્રભુ–દેદાર;
તો પણ તેહના નામનો, છે મોટો આધાર. ૮

શ્રી જિનેશ્વર નવ અંગે પૂજા કરતાં બોલવાના

દુહા.

જળ ભરી સંપુટ પત્રમાં, યુગલિક નર પૂજંત;
ઋષભ ચરણ અંગુઠડો, દાયક ભવજલ-અંત. ૧

જાનુ બળે કાઉસગ્ગ રહ્યા, વિચર્યા દેશ વિદેશ;
ખડાં ખડાં કેવળ લહ્યું, પૂજો જાનુ નરેશ. ૨

લોકાંતિક-વચને કરી, વરસ્યાં વરસીદાન;
કર કાંડે પ્રભુ પૂજના, પૂજો ભવી બહુ માન. ૩

માન ગયું દોય અંશથી, દેખી વીર્ય અનંત;
ભુજા-બળે ભવજળ તર્યા, પૂજો બંધ મહંત. ૪

સિદ્ધશિલા ગુણ-ઊજળી, લોકાંતે ભગવંત;
વસીઆ તેણે કારણ ભવી, શિર શિખા પૂજંત. ૫

તીર્થંકર પદ પુણ્યથી, ત્રિભુવન જન સેવંત;
ત્રિભુવન તિલક સમા પ્રભુ, ભાલ તિલક જયવંત. ૬

સોળ પહોર પ્રભુ દેશના, કંઠ વિવર વર્તુલ;
મધુર ધ્વનિ સુરનર સુણે, તેણે ગળે તિલક અમૂલ. ૭

હૃદય કમળ ઉપશમ બળે, બાળ્યા રાગ ને રોષ;
હીમ દહે વનખંડને, હૃદય તિલક સંતોષ. ૮

રત્નત્રયી ગુણ-ઊજળી, સકળ સગુણ વિશ્રામ;
નાભી-કમળની પૂજના, કરતાં અવિચળ ધામ. ૯

ઉપદેશક નવ તત્ત્વના, તેણે નવ અંગ જિણંદ;
પૂજો બહુવિધ રાગથી, કહે શુભ વીર મુણિંદ. ૧૦

શ્રી દેવ સ્તુતિ.

માલિની.

સકળ કરમ વારી મોક્ષ માર્ગાધિકારી,
ત્રિભુવન ઉપગારી કેવળજ્ઞાન ધારી;
ભવિજન નિત સેવો દેવ એ ભક્તિભાવે,
ઇહ જ જિન ભજંતા સર્વ સંપત્તિ આવે. ૧

જિનવર પદ સેવા સર્વ સંપત્તિદાયી,
નિશદિન સુખદાયી કલ્પવલ્લી સહાયી;
નમિ વિનમિ લહીજે સર્વ વિદ્યા વડાઇ,
ઋષભ જિનહ સેવા સાધતાં તેહ પાઇ. ૨

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

છે પ્રતિમા મનોહારિણી દુઃખહરી શ્રી વીર જિણંદની,
ભક્તોને છે સર્વદા સુખકરી જાણે ખીલી ચંદની;
આ પ્રતિમાના ગુણ ભાવ ધરીને જે માણસો ગાય છે,
પામી સઘળાં સુખ તે જગતનાં મુક્તિભણી જાય છે.

કેવી રીત વાંચવું ?

૧ આંખો ખેંચવી પડે એવા થોડા અજવાળામાં કદી વાંચવું નહિ.

૨ વાંચતી વખતે તમારૂં માથું હંમેશાં સીધું રાખવું.

૩ આ વાત કદી ભૂલતા નહિ કે તમારી આંખની કિંમત કોઇ પણ ચોપડી કરતાં વધારે છે અને તમારી આંખપરજ તમારા રક્ષણ તથા કૃતંહનો મુખ્ય આધાર છે.

૪ વાંચતી વખતે તમારી ચોપડી આંખોથી સુમારે ચૌદ ઇંચ દૂર રાખવી.

૫ વાંચતી વખતે કદી પણ પ્રકાશ તરફ મોંઢું રાખવું નહિ, પરંતુ અજવાળું તમારી પાછલી બાજુથી અથવા તો તમારા ડાબા ખભા તરફ થઇને પુસ્તકપર આવે એવી રીતે વાંચવાનું રાખવું.

૬ થોડી થોડી વારને અંતરે ચોપડીની બહાર જરા વાર જોતાં રહીને અથવા આંખો બીલકુલ બંધ કરતાં રહીને તેને આરામ આપવો.

૭ ચોપડી ઉપર સૂર્યનાં કિરણ પડતાં હોય એવી રીતે કદી પણ વાંચવું નહિ.

૮ સ્વચ્છ પાણીથી સવારે અને સાંજે તમારી આંખો સાફ કરવી અને ઠંડું પાણી ખોબાવડે તેના પર ખુબ છાંટવું.